

TARİHÇİ VE TOPLUM

Akademik Tarihçiliğin Topluma Ulaştırılması Üzerine Düşünceler

Salih Özbaran

«Günümüzde, bir bakıma, hepimiz tarihçiyiz. Öğrenim görmüş herkes, belli ölçüde, tarihî düşünceyi içeren bir öğretim sürecinden geçmiştir. Ama bu durum onlara, tarihî düşüncenin tabiatı, amacı, yöntemi ve faydası hakkında yorum yapma yetkisi vermez. Herşeyden önce, bu yolla elde ettikleri tarihî düşünce tecrübesi herhalde çok yüzeyseldir; ve bunun üstüne oturtulmuş yargılar da, Paris'te tek bir haftasonu geçiren bir kimsenin Fransız halkıyla ilgili yargularından hiç de farklı değildir»(1)

Gerçekten, toplumumuzda tarih bilinci yaratmak isteyen (üstelik bunda kendi ölçülerine göre birhayli başarı kazanmış olan) kişilerin, İngiliz tarih felsefecisi Collingwood'un yukarıda aktarılan satırlarında belirttiği türden kişiler olduğunu söylemek pek yanlış değildir. Meslekten yetişmiş tarihçi olmadıkları halde (hattâ sosyal bilimci olmadıkları halde) sık sık tarihten söz edenlerin, gazete ve dergi sayfalarında tarih reçeteleri verenlerin, akademik tarihçilere oranla çok daha fazla sayıda olduklarını söylemek, sanırım, pek yanlış bir yargı sayılmaz. Öte yandan, tarihin üniversite düzeyinde eğitimi ve öğretimi ile ilgilenen ve araştırmalar yapan akademisyenlerin, kılı kırk yaran incelemelerinden çıkardıkları sonuçlarını topluma ulaştıramadıkları, meydanı yukarıda tanımladığımız kişilere bıraktıkları da bir gerçektir.

Aslında, tarihçiliğin çok üst düzeye ulaştığı ülkelerde, birbirlerinden pek uzak görünmeyen *akademik* ve *popüler* tarihçiliklerin ülkemizde aralarında uçurum denilebilecek kadar fark olması, yâni, üniversite ve bilim kurumlarının yayınladıkları incelemeler ile piyasaya egemen olmuş yayınların birbirlerinden uzak bulunmaları, söz konusu ortamı yaratmıştır. Arzu edilmeyen bu denli farkın yaratıcılarının, ilk bakışta, piyasa boşluğunu doldurmak isteyenler olduğu sanılırsa da, esasında böyle bir boşluğa meydan verenlerin akademisyenler, profesyonel tarihçiler, bilim çevreleri, kısacası, üniversite öğretimcileri olduğunu ileri sürmek herhalde pek yanlış olmaz. Yaygın (popüler)(2) veya İngiliz tarihçi David Thomson'un deyimini ile *general practitioner*(3)

(1) R.G.Collingwood, *The Idea of History*, London 1963 (yeni bs.) s.7.

(2) Yaygın tarihçiliğin bir açıklaması için bakz. Emre Kongar, «Yaygın Tarihçilik», *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, ss. 392-403

(3) D.Thomson, *Tarihin Amacı* (çev. S. Özbaran), İzmir 1983, s. 12.

ür tarihçiliğin tam oluşamayıp yerini - ülkemizde - kötü *vulgarizatör*'lere kaptırıldığı görülmektedir. Öte yandan, bilim sınırlarını tanımayıp, tarihi ideoloji veya belli kâhplar içinde kullanmak isteyen yada aşırı milliyetçilik rüzgârıyla fanatik duygulara alet edenlerin etkileri de gözden kaçmamaktadır. Tarih, geçmişin yaşatılması değil bilinmesi, tarih bilgisinin de topluma en uygun konularıyla yansıtılması ise, bunun önce bilimsel yöntemlerle meydana çıkarılması lâzımdır, sonra da topluma ulaştırılmasında gereken yerine getirilmelidir.

Bu kısa yazıda akademik tarihçi ile onun bıraktığı boşluğu dolduran sözde tarihçilerden bahsedilecek ve ele alınan tarih konularının toplum açısından bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Başka bir deyişle, geçerli ve gerekli konular kadar (toplumu fazlaca içeren konular kadar) bu konuların topluma yansıtılmasında yol ve yöntemler aranacaktır. Tarihçi ile konuları arasındaki diyalog aranırken de Osmanlı tarihinden gösterilen örnekler çoğunlukta olacaktır.

Tarih incelemeleri ve öğretimi yapan fakültelerimizin yayınlarına ve Türk Tarih Kurumu neşirlerine baktığımızda, bunların çoğunun doğrudan doğruya birinci elden kaynaklara dayanılarak yapılmış, kullanılan herbir belgenin hesabını verecek kadar ayrıntıya gidilmiş, kendine has bir üslubu bulunan ve *ilmi* çalışma sayılan incelemeler olduğunu görürüz. Aslında, ondokuzuncu yüzyıl Alman tarihçiliğinin başlattığı, bir olayın *nerede, nasıl, ne zaman* meydana geldiğini etraflıca inceleyen tarih anlayışı tarihçi için kaçınılmazdır. Ayrıca, bir belgenin asıl veya sahteliği, taşıdığı yazı türü ve mürekkep cinsi, üzerinde bulunabilecek kazıntı ve silinti, yazarının, yapıcısının kim olduğu, inanılabilirliği, o belgenin başka kaynaklarla kıyaslanması, şüphesiz, tarihçinin üzerinde durması gerekli işlerdendir ve bu işler zevkle, heyecanla, daha da önemlisi, dikkatlice yapılmalıdır. Tarihçi bilmelidir ki, bazı kimseler «fırsat bulduklarında delilini ve tartışmalarını yıkmaktan geri kalmayacaklardır»(4). Aslında, anlatılan her olayın inceden inceye notlanarak hesabının verilmesi tarihçiliğin ulaştığı ayrıntıyı ortaya koymaktadır; ve bu tür çalışmaya zaten gerek vardır, tarihçi böyle yetişir, buna kimse itiraz etmez.

Ancak, yapılan bütün araştırmaların sonuçları sadece belli bir çevrenin (akademik çevrenin) koleksiyonunda kalmamalı, yaygınlaştırılmalı, geniş okuyucu kitlelerine ulaştırılmalıdır. Harcanan onca emek - ve zaman - sonunda çok dar bir çevre için, sınırlı kalmamalıdır. Ne var ki arzu edilen ve bu görevi yerine getirecek tarihçilik geleneğinin Türkiye'de geliştiğini söylemek kolay değildir.

Aslında, akademik ve yaygın tarihçiliklerin birbirlerine yaklaşmasını sağlayan önderlerimiz çıkmıştır. Ahmet Refik'in «hikâyeleştirdiği tarih olayları, birçok romanlarından fazla rağbet bulmuş, kolayca kavranır, sade olduğu kadar renkli üslubu, konuları aktüaliteye uydurmak yolundaki becerisi, tarihe sığınarak, açıkça eleştirilemeyen gündelik olaylara dolaylı yollardan parmak basması, onun tutulmasına ve aranmasına baş-

(4) Thomson, *Tarihin Amacı*, s. 26.

lica etken olmuştur”(5). İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*(6) ile konuyu geniş okuyucu yığınlarına anlatırlarken bilimi adına olumlu adımlar atmışlardır. Hattâ kendilerinden sonra gelen tarihçiler için, yeni konu seçiminde, araştırmaların neresinde olduğunun bilinmesinde çok yardımcı olmuşlardır. Ancak pek güç şartlarda yetişmiş bu anılan tarihçilerimiz, yeni araştırmaların ışığında yazılmış ve çok sayıda okuyucuya seslenebilen öncü kitap yazarlarıyla izlenememiştir (burada amatörcel hazırlanmış kitaplardan söz etmiyorum). Açıkça söylemek gerekirse, onca mükemmel incelemelere rağmen, konuları daha uzun zaman dilimleri ve geniş çerçeveler içinde gören profesyonellerimiz pek az çıkabilmiştir.

Ülkemizde, arzu edilen durumun geçikmesine yol açan faktörün tarihçi sayısının azlığı olduğu ileri sürülemez. Thomson’un ve başkalarının da dedikleri gibi ”dünyada bugün olduğundan daha çok tarihçi hiçbir zaman varolmamıştır”(7). Bununla birlikte, tarih kroniklerinin yayınlanmaları bitirilmeden, arşivlerde saklı belgelerin neşirleri yapılmadan ülkemizin tarihinin yazılamayacağını savunanlar da olmuştur. Başka bir söyleyişle, geçmişe ait olayların anlatıldığı belge ve yazma eserlerin yayınlanmasına öncelik kazandırmak isteyenlerin sayıları da kabardır. Aslında, kaynak eserlerin ve belgelerin şimdiye kadar pek azının yayınlanabilmiş olması, çağdaş tarih anlayışıyla devreye giren konuları işlememizi de engellemektedir. Yâni alışılageldiğimiz konulardan - devletlerarası ilişkilerden, politik ve askerî tarihlerden-sosyal ve ekonomik konulara, kültürel olaylara geçmek istediğimizde sıkıntımız daha da artmaktadır.

Ülkemizde, özellikle insan guruplarının - toplumun - tarihinin akademik konularda ele alınması (araştırılmaları ve öğretilmeleri) çok yeni bir olgudur. Fransa’da güçlü *Annales* okulunun temsilcilerinden ünlü tarihçi Fernand Braudel, insanların hepsini kapsayan konular olarak onların tekrarlanan hareketlerini, sessiz ve hemen hemen unutulmuş ve sürekli gerçeklerini(8) uzun dönemlerde gezinerek ve sosyal-ekonomik yapılarını istatistikî bilgilere daanarak seçerken hem Fransız tarihçiliğinin boyutlarını genişletmiş hem de Türkiye’de bazı tarihçiler için, özellikle iktisat tarihçimiz Ömer Lütfi Barkan ve araştırmacı kadrosu için etkili olmuştur(9). Profesör Halil İnalçık, altı yıl önce Hacettepe Üniversitesi’nin düzenlediği bir kongrede, Türkiye’nin sosyal ve ekonomik tarihi araştırmalarında son 20-30 yıl öncesinde görülen gelişme-

(5) Karş. M. Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay*, İstanbul 1978, s. XI.

(6) Türk Tarih Kurumu yayınlarından.

(7) Thomson, *Tarihin Amacı*, s. 1

(8) F.Braudel, *Capitalism and Material Life* (çev. M.Kochan), London 1973, s.XV

(9) *Annales E.S.C.* okulunun Türkiye’de Osmanlı incelemelerine yaptığı etki için bakz. H.İnalçık, "Impact of the *Annales* School on Ottoman Studies and New Findings", *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations*, vol. I, Nu. 3/4 (Binghamton 1978), ss.69-96.

leri, atılan yeni adımları dile getirirken(10) toplumun çok daha fazla oranda ve çok daha fazla yanının tarih konusu yapılabileceğini göstermiştir; yabancı tarihçileri bir yana bırakarak, ülkemizde, tapu defterlerinin, kadı tutanaklarının yansıttığı gerçekleri gündeme getiren, arşivlerde saklı olup, önceleri tarihçiye ciddi konu olabilecekleri dahi tartışılan (hattâ kabul edilmeyen) çeşitli defter ve belgelerdeki olayları yansıtan tarihçilerimiz bizleri - en azından - belirli bir seviyeye getirebilmişlerdir. 1976 yılında kaybettiğimiz Cengiz Orhonlu'nun Osmanlı İmparatorluğunda yerleşim, ulaşım, alt yapı ve şehirçilik ile ilgili çalışmaları bizlere bu alanda ilk bilimsel örneklerini verirken tarihçinin toplum ile fizikî çevre arasındaki bağlantısına eğilmesi gerektiğini göstermiştir(11). Prof. Nejat Göyünç'ün 16.yüzyılda Mardin'i konu alan çalışması, taşra yapısından bir kesiti konu ederken, daha sonra çeşitli tarihçilere, bir bölge veya yörenin sosyal, ekonomik, idarî ve kültürel yapısını ortaya çıkarmada izlenmesi gerekli yolu göstermiştir(12). Özellikle de nüfus belirlenmesinde önemli mesafeler katedilmiştir. Öte yandan, sosyal bilimlerin verilerini de iyi kullanarak ve çağdaş tarihçilikle kendisini çok iyi bağdaştırarak çalışan Doç. Süreyya Farukî, Osmanlı klasik döneminin Anadolu ve Rumeli görüntüsünde politik, askerî, hattâ idari tarihi dışındaki konuları çok iyi dile getirmiştir. Kıraç kesime en iyi inebilen araştırmacı olmuştur(13). Örnekler çoğaltılabilir.

Ancak, bu arada, geçmişteki olaylara, bir fizik bilgininin veya bir biyoloji uzmanının konularına kesin kanunlarla yaklaşması gibi, formüller içinde yaklaşan, zahmetli yolu bir yana bırakarak kolay reçetelerle okuyucu karşısına çıkan sosyal bilimcilerin veya iktisatçıların tarih alanına ışık tuttukları görüldü. Gerçekten, bu yolu seçenlerin okuyucudan da yakınlık gördükleri ortaya çıktı; kitapları yeni baskılarla satışa girdi; el attıkları konularda Osmanlı toplumunun çoğunluğu hakkında yargılara vardılar siyasî ve askerî olayların (Thomson'un dediği üzere, davul ve boru sesi tarihi (14) dışına taşarak çoğunluğu temsil etmek istediler(15). Ne var ki, bir formülle veya bir genelleme ile milyonları temsil etme istekleri yine tanınmış bir iktisat tarihçisinden tepki gördü: «tezatlara düşmemek için, yeterli bilgilere sahip olmadan hazır yapılmas

(10) H.İnalçık, "Ottoman Social and Economic History: A Review", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (1071-1920), Ankara 1980, ss.1-8.

(11) C.Orhonlu'nun anılan konularla ilgili çalışmaları için bakz. N.Göyünç, "Cengiz Orhonlu: Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti", *Türk Kültürü Araştırmaları*, (Ankara 1976), ss.7-38.

(12) N. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969.

(13) Bir örnek için bakz. Suraiya Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century", *Turcica*, XI/1(1977), ss.161-195; *Turcica*, XI(1979), ss.103-153.

(14) Thomson, *Tarihin Amacı*, s. 45.

(15) Birkaç örnek için bakz. S. Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 1971 (2.bs.); Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı: Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli*, İstanbul 1973(2.bs.).

ideolojik modellerle oynamaktan ve olayları doktrin uğruna bir takım dar kalıplar içine zorla sokmaya çalışmak gayretinden vazgeçerek daha fazla vak'a toplayarak çalışmak ve müşahhas tarihî realiteye kadar inmek zarureti vardır”(16)

Gerçekten, sosyal teori geliştirmek isteyen sosyal bilimciler ve iktisatçılar, sürekli *ders veren* tutumları, savruk ve belirsiz eğilimleri, bir bakıma, *modaya uyma* diyebileceğimiz davranışları yüzünden, tarihçilerce fazla benimsenmedi. Tarihçiler, belge ile geçmişi birbirlerinden ayrılmaz unsurlar olarak görürlerken sosyal bilimcilerin 'olumlu katkılarına dahi tanınmamakta direttiler. Ne var ki «sözcükler belgelerden daha sükksek sesle konuşan tanıklardır” diyen İngiliz tarihçi Hobsbawm(17) özelliğini, şüp heşiz, ondokuzuncu yüzyılın yarattığı sanayi, fabrika, orta sınıf, işçi sınıfı, kapitalizm, sosyalizm, aristokrasi, demiryolu, liberal, muhafazakâr gibi kavramlara getirdiği yorum ve üsluptan almıştır. Aynı şekilde, onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Fransa'da köyün görüntüsünü ayrıntılarıyla anlatan Emmanuel Le Roy Ladurie'nin, *Montaillon*'sunu, dayandığı papaz kroniklerinden daha ilginç kılan ve satış rekoru kırdıran özelliği, çobanların hayatını, ortaçağ köyünde günlük yaşamı, evliliği, seksî, kadını, mülkü, işçiliği, zaman kavramını ve benzeri kavramları açıklarken(18) günümüzdeki okuyucuyu ortaçağ görüntüsüyle (halkın fakirliği, sağlıklı yaşamdan uzak oluşu bilgisizliği vb. ile) mükemmel yüz yüze getirmiş olmasıdır.

Şurasını hemen belirtmek gerektir ki, Avrupa'da bile tarihçilik adlarını adndığımız tarihçilerin ulaştığı düzeye kolay gelmemiştir. Ondokuzuncu yüzyılda kaynağını bulan ve çağımızın ilk yarısında *yeni tarih* olarak geliştirilen çok yönlü tarihçilik eğilimi, sadece zarif ve eğlendirici anlatımı esas alan tarihçilik yerine geçerken Cambbridge Üniversitesi'nden J.Bury ve benzerleri ile kesin bilim kuralları içine sokuldu(19); sosyal bir statü içinde yaşayan toplulukların durumları konu edildi, onlara yön veren kanunlar ortaya çıkarıldı; belli zamanlarda güçlerini gösteren çeşitli eğilimleri etkileyen şartlar bulunmak istendi. Edebî sanat veya felsefî spekülasyon için malzeme hazırlasa bile, tarih, kesinlik ve bilinebilirlik ile eşdeğerde tutuldu. Metodîk olarak da, sosyal bilimlerde uygulanan yöntemler uygulandı(20).

Ancak, Avrupa'da uygulanan ve bilimselliğin keskin ve ayrıntılı-anlatımda kurru kalan - bu tutumu, ülkemizde halen yaşanan durumu yarattı. Halka tarihi sevdirmek, onlarda bir *tarihî davranış* yaratmak amacıyla bir el kitabı hazırlamış olan İn-

(16) H.L.Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1973, s. 1.

(17) E.J.Hobsbawm, *The Age of Revolution*, London 1979 (yeni bs.).

(18) E.Le Roy Ladurie, *Montaillon: Cathars and Catholics in a French Village 1294-1324* (çev. Barbara Bray), Penguin 1980.

(19) Karş. J. Bury, «History as a Science”, *The Varieties of History* (yay. F. Stern), Cleveland 1964(yeni bs.), ss.209-223.

(20) Bakz. E.H.Carr, *What is History*, Pelican 1965 (yeni bs.), ss.56 vd (Türkçesi için bakz. *Tarih Nedir* (çev. M.G.Gürtürk), İstanbul 1980, ss.75 vd.

giliz A.L.Rowse, bu konuda düşündükleri şöyle dile getirdi: «Boş vakti olan halktan bir kişi için ideal okuma parçası niteliğinde *bilimsel olmayan, edebî tarih* çekici bir seçim doğrultusunda idi. Ayakları şömüne rafına dayanmış ve koltuk içine gömülmüş, Gibbon veya Hume, Macaulay veya Carlyle gibilere ayak uydurmak yararlı bir iş değildi. Daha cesur bir atılım gerekliydi. Tarih artık öğretimde en yaygın edebiyat konusu olarak klasiklerin yerini almaya yüz tuttuğundan klasiklerin gramatik ve lenguistik disiplinlerinin yerini alacak birşeyler gerekliydi”. Ancak, bu gereklilik sonucu, Rowse’ye göre, bilginlik için iyi standart örnek alınmış, ama halk tarafından okunmayan akademik tarih ortaya çıkmıştır(21). Yine de bu zıtlık uzun sürmemiş, İngiltere’de olduğu gibi, diğer Avrupa ülkelerinde, çayı, kahveyi yudumlarırken okunabilecek, üniversite öğretimcilerinin hazırladıkları metinler ortaya çıkabilmiştir. İngiliz tarih edebiyatında çok önemli bir yeri olan G.M.Trevelyan, yüzyılımızın ilk yarısı boyunca, tarihin bilimsellik hevesi içinde, sadece rafları, süsleyen, yalnızca uzmanlara seslenen biçime girdiğini belirtmiş ve edebî tarihçilik için bayrak açmıştır(22). Trevelyan’a göre, tarihçi belgeleri toplarken ve düzenlerken bilimsel, ancak konusunu çok sayıda okuyucuya götürebilmesi için eğitici olmalıdır: «kısacası, tarihin değeri bilimsellikte değil, eğiticiliğindedir”(23). Bu eğiticiğine de ancak güzel anlatımla varabileceğini savunmuştur. «Doğru ve görkemli tarih okumak zihni ve karakteri eğitir... Ne yazık ki edebî dehası olan tarihçi sayısı sınırlı kalmıştır ve söylenildiğine göre arkası gelmeyecektir”(24). Trevelyan’ın tarihi topluma götürme çabaları içinde gösterdiği endişe muhakkak ki yerinde idi ve «İngilizlerin sosyal tarihi”(24) ile bunun çok iyi bir örneğini vermişti; ancak kendinden sonra gelecek tarihçiler için umutsuzluk işareti vermesi de haksızlıktı. Fransız tarihçi Braudel’in (1949 yılında yazdığı «II. Filip döneminde Akdeniz ve Akdeniz dünyası”ını okuduğumuzda, bir bilim adanının elinden çıkmış, sürükleyici anlatımı olan bir tarih kitabı ile karşılaşırız; yılların emeğinin kalabalık okuyucu hizmetine ne denli mükemmel sunulduğunu görürüz(26).

İşte tarih incelemelerinde ve tarih kitaplarının yazılmasında bu denemeleri geçiren Avrupa karşısında Türkiye, üniversitesinden henüz toplumuna pek açılmamış bunu gerçekleştirmek istediği zamanlar da istenilen üslubu kullanamamıştır. Yarattılan boşluklar çeşitli görüş ve düşüncelerin doğrultusunda piyasaca doldurulmaya çalışılırken tarihin amacı saptanmıştır. Aşırı dramatize edilmiş metinler, kişisel görüştüler, delili olmayan açıklamalar da akademisyenlerden hiçbir tepki görmemiştir; ayırım daha da büyümüştür.

(21) A.L.Rowse, *The Use of History*, Pelican 1963 (yeni bs.), ss.68 vd.

(22) Thomson, *Tarihin Amacı*, s. 24.

(23) Bakz. G.M.Trevelyan, "Clio a Muse", *The Varieties...* (Stern), s. 233.

(24) *Aynı makale*, s. 245.

(25) *English Social History*, London 1944 (11.bs. 1965).

(26) F.Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l’Epoque de Philippe II*, Paris 1966 (genişletilmiş 2.bs.).

* * *

Özetle ve sonuç olarak, tarihçilerimizin son yıllarda ele aldıkları ve toplumu daha çok ilgilendiren konuları gözönünde tutarak ve özlemini duyduğumuz bir form ve üslup içinde, tarihi yaygın kılacak (popüler yapacak) olanların, üniversitelerde öğretim ve araştırma görevlerini yüklenmiş bilginlerin yerine getirmeleri gerektiğın vurgulamak isterim. Bilimin gerektirdiğı kesinlik, doğruluk, tarafsızlık ilkelerinden vazgeçmeyen, açık-seçik bir dil ile fikirlerini akıcı olarak aktarabilenlerin işi olduğunu belirtmek isterim. Tarihin, kitaplardan gazete seri yazılarına, televizyon ekranlarına döküldüğünü görüp bu işin bir sosyal faaliyet olduğunu bilecek ve bu yolla kendisini topluma daha da yaklaştırabilecek tarihçilerin görevi olduğunu ilân etmek isterim(27). Böylece tarihçi, toplumun önüne geçmişle ilgili gerçekleri ortaya koymak için - ve sadece delil stoku hazırlama yerine (28) ve sayısız olayların ayrıntılı yığınları ve kişisel olmayan çıkmalar yerine «zihninde oluşan ve oradan sunulan entellektüel bir yorum» getirebilecektir(29).

(27) A.Marwick, *The Nature of History*, London 1971(yeni bs.), ss. 161-165.

(28) C. Vann Woodward, "History and the Third Culture", *Journal of Contemporary History*. III/2 (London 1968), ss.34-35.

(29) Thomson, *Tarihin Amacı*, s. 24.

